

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Honderd jaar Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië: Over hoe een jubilerend wetboek tot dissertatieonderzoek naar de Nederlands-Indische strafrechtspleging leidt

Jol, D.S.

Citation

Jol, D. S. (2017). Honderd jaar Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië: Over hoe een jubilerend wetboek tot dissertatieonderzoek naar de Nederlands-Indische strafrechtspleging leidt. *Strafblad*, 15(6), 487-490. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/60997>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60997>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

73. Honderd jaar Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië

OVER HOE EEN JUBILEREND WETBOEK TOT DISSERTATIEONDERZOEK NAAR DE NEDERLANDS-INDISCHE STRAFRECHTSPLEGING LEIDT

In deze, vooral ter verstrooiing bedoelde bijdrage, neem ik de lezer mee op de spreekwoordelijke reis die ik heb afgelegd vanaf mijn kennismaken met het Wetboek van Strafrecht van Nederlandsch-Indië, dat op 1 januari 2018 precies honderd jaar geleden in werking trad, naar het thema van mijn recent gestarte dissertatieonderzoek naar de Nederlands-Indische gouvernementsstrafrechtspleging.

1. Een toevallige ontdekking

Enige jaren terug las ik een bijdrage van de nog niet zo lang geleden overleden jurist en historicus Cees Fasseur¹ over het ‘vergeten’ Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië,² dat op 1 januari 2018 precies honderd jaar geleden in werking trad.³ Het was mijn toevallige eerste kennismaking met het Nederlands-Indische strafrecht en het prikkelde mijn belangstelling voor dat onbekende rechtsgebied uit vervlogen tijden. In deze vooral ter verstrooiing bedoelde bijdrage⁴ neem ik de lezer mee op de spreekwoordelijke reis die ik heb afgelegd van dit jubilerende wetboek naar het thema van mijn recent gestarte dissertatieonderzoek naar de Nederlands-Indische gouvernementsstrafrechtspleging.⁵

De reis begon, zoals gezegd, bij de bijdrage van Fasseur. Ter gelegenheid van het eeuwfeest van de invoering van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht, verscheen in 1986 een fraai gedenkboek.⁶ Fasseur vond het twee jaar later – terecht – vreemd dat in dit gedenkboek met geen woord over het Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië werd gerept. Bij het opstellen van dit ‘vergeten strafwetboek’ was namelijk het Nederlandse Wetboek van Strafrecht gevolgd, tenzij bijzondere Indische toestanden afwijkingen noodzakelijk maakten. Uiteindelijk was er maar weinig van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht afgeweken; de structuur en de meeste algemene leerstukken en delictsomschrijvingen waren overgenomen.⁷ Het Wetboek van Strafrecht voor

1 Zie C. Fasseur, ‘Een vergeten strafwetboek’, in: W.C. van Binsbergen et al. (red.), *Handhaving van de rechtsorde. Bundel aangeboden aan Albert Mulder*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 37-53.

2 KB van 15 oktober 1915 (nr. 33), *Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1915, 732.

3 Besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 31 oktober 1917 (nr. 62), *Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1917, 645.

4 Het stelsel van recht en rechtspraak in Nederlands-Indië was ingewikkeld en onoverzichtelijk (N.S. Efthymiou, *Recht en rechtspraak in Nederlands-Indië*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2012, p. 44-45). Gelet op de beperkte omvang van deze bijdrage kon aan dat karakter niet altijd recht worden gedaan.

5 In deze bijdrage en het dissertatieonderzoek gaat het om het recht binnen de sfeer van de zgn. gouvernementsrechtspraak in Nederlands-Indië. Daaronder werd de rechtspraak gerekend die was ingevoerd door het Nederlandse koloniale gezag en werd uitgeoefend door gouvernementsambtenaren volgens wettelijke regels in naam van de Koning(in). In Nederlands-Indië bestond ook zgn.

inheemse rechtspraak. Dat kon worden gezien als de oorspronkelijke rechtspleging van de inheemse bevolking, met als belangrijkste rechtsbron het adatrecht (waaronder mede gewoonterecht kan worden begrepen). In het inheemse recht werd geen recht gesproken in naam van de Koning(in). Niet overal in Nederlands-Indië gold dus hetzelfde recht. Daarbij was ook het (hier niet verder te bespreken) onderscheid in Java en Madoera enerzijds en de Buitengewesten anderzijds van belang (G. André de la Porte, *Recht en rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië. Handleiding bij de beoefening van het Nederlandsch-Indische privaatrecht en strafrecht*, 's-Gravenhage: Boekhandel vh. Gebr. Belinfante 1933, p. 5, 12-13, 104). Van de naar schatting 41,7 miljoen inwoners van Nederlands-Indië in 1910, vielen 33,2 miljoen onder de gouvernementsrechtspraak en 8,5 miljoen onder de inheemse rechtspraak (zie de ‘overzichtskaart van Nederlandsch-Indië aanwijzende de landstreken met inheemsche rechtspraak’, in: *Adatrechtbundel I*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1911).

6 J.P. Balkema et al. (red.), *Gedenkboek. Honderd jaar Wetboek van Strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1986.

7 Enkele in het oog springende afwijkingen: in het eerste boek

Nederlandsch-Indië bracht volgens Fasseur dan ook geen eigen en zelfstandig Indisch materieel strafrecht.⁸

Fasseur noemde in het artikel nog een reden waarom het vreemd was dat deze Indische nauwe verwant van het Nederlandse strafwetboek niet in het gedenkboek ter sprake was gebracht. Het Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië is namelijk na de koloniale periode in Indonesië van kracht gebleven, in het Indonesisch Kitab Undang-undang Hukum Pidana (KUHP) genaamd.⁹

Voor de koloniale periode waren handboeken en jurisprudentie beschikbaar, maar hoe was dat voor de periode na de onafhankelijkheid?

2. Inspiratie voor onderzoek

Benieuwd naar het hedendaagse Indonesische materiële strafrecht, belandde ik na lezing van het artikel van Fasseur in een Engelstalig boekje uit 2011 waarin Peter Mahmud Marzuki op eenvoudige wijze het Indonesische recht introduceert. De inhoud van het hoofdstuk over het strafrecht, waarin hij kort en op hoofdlijnen enkele materieelrechtelijke algemene leerstukken bespreekt, vormde voor mij een feest der herkenning. Het was alsof de algemene leerstukken van het *Nederlandse* Wetboek van Strafrecht werden besproken, compleet met enkele verwijzingen naar (oudere) jurisprudentie van de Hoge Raad.¹⁰ Een blik op de wettekst van de KUHP leverde

(algemene bepalingen) maakte de wettekst noodweer(exces) mogelijk tegen een *onmiddellijk dreigende* wederrechtelijke aanranding (art. 49) en was een uitgebreide omschrijving van zwaar lichamelijk letsel opgenomen (art. 90). Voor wat betreft het straffenstelsel was de doodstraf de belangrijkste hoofdstraf (art. 10) en bestond de mogelijkheid om aan veroordeelden arbeid buiten de muren van de inrichting op te dragen (art. 24-26). In het tweede boek (misdrijven) was om redenen van rechterlijke competentie van een aantal misdrijven een lichte variant opgenomen, bijv. lichte mishandeling (art. 352). Het tweede en derde boek (overtredingen) kenden daarnaast nog enkele specifiek op de Nederlands-Indische rechtsorde toegespitste strafbepalingen.

8 Fasseur, *a.w.*, p. 37, 42-43.

9 Fasseur, *a.w.*, p. 37 en 51. Indonesië probeert overigens al enkele decennia een nieuw wetboek van strafrecht samen te stellen. Op dit moment wordt een conceptwetboek (RUU KUHP) behandeld in het parlement.

10 P.M. Marzuki, *An introduction to Indonesian law*, Malang: Setara Press 2011, p. 172-218. Het hoogste rechtscollège in Nederlands-Indië was overigens niet de Hoge Raad, maar het Hooggerechtshof in Batavia (zie art. 92 en 103 van het Regeringsreglement en art. 147 en 158 van de Indische Staatsregeling (deze twee regelingen waren wetten in formele

bovendien het vermoeden op dat veel bepalingen nog gelijk zijn aan hun Nederlandse verwanten.

Geïnspireerd door deze verwantschap tussen het Nederlandse Wetboek van Strafrecht enerzijds en het Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië/KUHP anderzijds, vroeg ik mij af hoe het materiële strafrecht zich vanaf die gemeenschappelijke basis vanaf 1918 in Nederlands-Indië en Indonesië heeft ontwikkeld. Voor de koloniale periode waren handboeken en jurisprudentie beschikbaar, maar hoe was dat voor de periode na de onafhankelijkheid?

Adriaan Bedner beschrijft dat de Indonesische rechtspraktijk en rechtswetenschap na de Indonesische onafhankelijkheid in verval raakte. Een belangrijke oorzaak daarvoor was het gebrek aan (toegang tot) juridische bronnen. Zo werd in Indonesië nauwelijks jurisprudentie gepubliceerd. Mede daardoor bleef de doctrine theoretisch en abstract, beperkt tot een herhaling van zetten, dikwijls onder verwijzing naar oude, nog in de koloniale periode gewezen jurisprudentie. Door het verdwijnen van de kennis van de Nederlandse (juridische) taal, werd het voor Indonesische juristen ook steeds moeilijker om de achtergronden van na de Indonesische onafhankelijkheid van kracht gebleven koloniale wetgeving te ontrafelen. Een consequentie daarvan was dat Indonesische juristen sterk gefocust raakten op de letter van de wet. Dat heeft onder meer negatieve gevolgen gehad voor de motivering van rechterlijke uitspraken.¹¹ Onderzoek naar de ontwikkeling van het materiële strafrecht in Indonesië, dus ná de onafhankelijkheid, lijkt dus al met al lastig te verrichten.

Uit het voorgaande bleek mij intussen wel dat rechtshistorisch onderzoek naar het koloniale strafrecht van Nederlands-Indië zin heeft. Dergelijk onderzoek leidt tot een beter begrip van de historische wortels van het hedendaagse Indonesische strafrecht. In die zin zou het ook een zinvolle bijdrage kunnen leveren aan de verdere ontwikkeling daarvan. Daarnaast zou dergelijk onderzoek kunnen bijdragen aan een beter begrip van het Nederlandse koloniale verleden.

3. Unificatie of diversiteit van recht

Eén van de belangrijkste kenmerken van het Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch-Indië heb ik tot op heden nog onbesproken gelaten. Het is vermeld in de preambule van

zin die als grondwet van Nederlands-Indië fungeerden)).

11 Adriaan Bedner, 'Indonesian legal scholarship and jurisprudence as an obstacle for transplanting legal institutions', *Hague Journal on the Rule of Law* 2013, p. 255-259 en 263. Bedner baseert zich op bronnen die ook in het dissertatieonderzoek betrokken zullen worden.

het koninklijk besluit waarmee het wetboek in 1915 werd vastgesteld.¹²

‘(...) de tijd is aangebroken voor regeling van het strafrecht aldaar bij één enkel voor alle bevolkingsgroepen geldend wetboek.’

De Nederlands-Indische bevolking werd namelijk in (uiteindelijk) drie wettelijke categorieën naar landaard of ras onderscheiden: *Europeanen*, *Inlanders* en *Vreemde Oosterlingen*.¹³ Dit onderscheid, ‘door de natuur gegeven en door de wet erkend’, leidde volgens de staatsrechtelijke auteur De Louter tot een ‘schier volkomen verschil van rechtstoestand’ tussen de bevolkingsgroepen.¹⁴ Vanaf 1867 was er een Wetboek van Strafrecht voor Europeanen en vanaf 1873 een Wetboek van Strafrecht voor Inlanders (dat in beginsel ook van toepassing was op Vreemde Oosterlingen).¹⁵ Kleintjes ‘gevoelde’ dat het onderscheid naar ras en de daarmee samenhangende diversiteit van recht noodzakelijk was om aan de verschillen in ontwikkeling, rechtsopvatting, rechtsbegrip en behoeften van de verschillende bevolkingsgroepen tegemoet te komen. Het zou om die reden onverstandig en praktisch onuitvoerbaar zijn om ‘bij machtspreuk een in denken en gelooven geheel verschillend menschenras’ westers recht op te dringen. Diversiteit van bevolking eist diversiteit van recht, aldus Kleintjes.¹⁶

Aanhangers van de zogenaamde unificatiegedachte dachten daar vanaf het einde van de 19de eeuw anders over. Mede onder invloed van de ethische politiek, die in de troonrede van 1901 tot regeringsbeleid was verheven en was gericht op het bestrijden van armoede onder de inheemse bevolking en het ontwikkelen van Nederlands-Indië naar zelfbestuur

onder Nederlandse leiding naar westers model, begon de Nederlands-Indische samenleving steeds sneller te veranderen. De koloniale overheid breidde zich steeds verder uit. Verschillend recht voor naar landaard of ras onderscheiden bevolkingsgroepen leek steeds minder te passen bij een zich in meerdere opzichten moderniserende samenleving. Voor de aanhangers van de unificatiegedachte vormde gelijkmaking voor het recht van de verschillende bevolkingsgroepen dan ook het belangrijkste streven.¹⁷ Aan dat streven lagen diverse (niet per se filantropische) motieven ten grondslag.

Mede door fel verzet van de Leidse hoogleraar Van Vollenhoven tegen de invoering van een uniform burgerlijk recht, zou de unificatiegedachte in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw naar de achtergrond verdwijnen. Ook de ethische politiek zou plaatsmaken voor een conservatievere politiek.¹⁸ Desondanks slaagde men er op het gebied van het materiële strafrecht in om in 1918 één Wetboek van Strafrecht in te voeren voor alle bevolkingsgroepen in Nederlands-Indië. Het zou overigens het eerste en enige succes van de unificatiebeweging blijven.¹⁹ Op het gebied van het strafprocesrecht bleef tot het einde van de koloniale periode verschillend recht gelden voor de verschillende bevolkingsgroepen.²⁰ Vanaf 1848 gold (op Java en Madoera in ieder geval) voor Europeanen het Reglement op de strafvordering en voor Inlanders (en in beginsel ook voor Vreemde Oosterlingen) het Inlandsch Reglement, vanaf 1941 het Herzien Inlandsch Reglement.²¹ Deze laatste regeling is na de onafhankelijkheid van Indonesië van kracht gebleven, maar is vervolgens in 1981 door een nieuw Indonesisch wetboek van strafvordering vervangen. Niettemin draagt deze Kitab Undang-undang Hukum Acara Pidana (KUHP) nog de sporen van het koloniale Herzien Inlandsch Reglement.²² In de sfeer van de gouvernementenrechtspraak werd ook nog een onderscheid gemaakt tussen de Europese gouvernementenrechter en de Inlandse gouvernementenrechter (en vanaf 1914 de gouvernementenrechter voor alle bevolkingsgroepen), maar dat onderscheid laat ik in deze bijdrage verder rusten.²³

12 KB van 15 oktober 1915, nr. 33, *Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1915, 732, p. 1.

13 Zie art. 109 van het Regeringsreglement en art. 163 van de Indische Staatsregeling. Onder de categorie ‘Inlanders’ werd de inheemse bevolking samengebracht (m.u.v. Vreemde Oosterlingen). De term ‘Inlanders’ deed geen recht aan de diversiteit van de inheemse bevolking en heeft een negatieve bijklank gekregen. Onder ‘Vreemde Oosterlingen’ werden bijv. Chinezen, Indiërs en Arabieren begrepen.

14 J. de Louter, *Handleiding tot de kennis van het staats- en administratief recht van Nederlandsch-Indië*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1904, p. 126 en 130.

15 Het Wetboek van Strafrecht voor Europeanen (*Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1866, 55) en het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders (*Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1872, 85) waren gebaseerd op de tot 1886 in Nederland geldende Code Pénal. Het verschil tussen beide wetboeken betrof overigens hoofzakelijk het straffenstelsel.

16 Ph. Kleintjes, *Het staatsrecht van Nederlandsch-Indië. Beginselen en beschouwingen. Eerste deel*, Amsterdam: J.H. de Bussy 1903, p. 104 en Ph. Kleintjes, *Het staatsrecht van Nederlandsch-Indië. Beginselen en beschouwingen. Tweede deel*, Amsterdam: J.H. de Bussy 1903, p. 41.

17 W. van den Doel, *Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2011, p. 150, 158, 168, 173-175, 265-266, 283.

18 Van den Doel, a.w., p. 218-219 en 305.

19 Fasseur, a.w., p. 41.

20 Fasseur, a.w., p. 40 en 51.

21 Ph. Kleintjes, *Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië. Tweede deel*, Amsterdam: J.H. de Bussy 1933, p. 234, 247 en 251 en *Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1941, 44.

22 R.R. Strang, “More adversarial, but not completely adversarial”. *Reformasi of the Indonesian criminal procedure code*, *Fordham International Law Journal* 2008, p. 195.

23 Kleintjes, a.w. (1933), p. 267-282.

4. Van strafrecht naar strafprocesrecht

Rechtshandhaving en rechtsbescherming zijn twee noties die in het strafrecht centraal staan. Het strafprocesrecht biedt regels die het mogelijk maken om de in het materiële strafrecht in abstracto bepaalde strafbare feiten en sancties op een concreet geval toe te passen. Het is echter vooral in het strafprocesrecht dat de macht van de overheid gestalte krijgt en daadwerkelijk (ernstig) inbreuk kan worden gemaakt op de rechten van burgers. De rechtsbeschermende functie van het strafprocesrecht ligt daarin, dat het zo nauwkeurig mogelijk omschrijft wanneer en onder welke voorwaarden de overheid gerechtigd is macht uit te oefenen ten opzichte van burgers.²⁴ Juist op het terrein van het strafprocesrecht bestond in Nederlands-Indië verschil in recht voor de burgers behorende tot de verschillende bevolkingsgroepen. Gelet op de hiervoor genoemde uitgangspunten is dan waakzaamheid geboden. Handhaving van de (rechts)orde werd door koloniale mogendheden gezien als een belangrijke voorwaarde voor het kunnen uitoefenen van koloniale macht.²⁵ Het straf- en strafprocesrecht vervulde daarbij een belangrijke rol. Het geïnstitutionaliseerde onderscheid naar landaard of ras en de daarbij behorende rechtsverschillen kan mede hebben gediend om de bevoorrechte positie van de Europese bevolkingsgroep (als bevolkingsgroep van de kolonisator) te bevorderen of te beschermen.²⁶ De Europese bevolkingsgroep was steeds sterk in de minderheid ten opzichte van de andere bevolkingsgroepen.²⁷ De commissie tot herziening van de staatsinrichting van Nederlands-Indië (die overigens pleitte voor opheffing van het onderscheid naar landaard of ras) ontkende in 1920 dat:

‘(...) de bedoeling waarmede het rassenonderscheid tot dusver als maatstaf voor het genot of de uitoefeningen van rechten is gehandhaafd (...) gezocht moet worden in het streven om een bevoorrechte positie van het eene ras boven het andere te scheppen.’

De wetgever zou daarmee volgens de commissie slechts recht hebben willen doen aan de ‘werkelijk bestaande historische,

maatschappelijke of natuurlijke verschillen tusschen hen die tot onderscheiden landaarden behoorden’. Desondanks gaf de commissie toe dat het verschil in recht ‘soms het karakter’ kreeg ‘van bevoorrechtiging van de eene groep boven de andere’. Als voorbeeld noemde de commissie de voorschriften met betrekking tot huiszoeking. Voor de Europeaan waren deze van de nodige waarborgen voorzien (regelingen voor Europeanen moesten overigens zo veel mogelijk het Nederlandse recht volgen),²⁸ terwijl de ‘niet-Europeaan’ was overgelaten aan ‘het wel willen van hoofd of beambte’.²⁹ Patricia Tjiook-Liem beschrijft in haar dissertatie op treffende wijze de ontevredenheid over de ongelijke rechtspositie in het straf(proces)recht van Chinezen in Nederlands-Indië (die in beginsel werden gerekend tot de categorie Vreemde Oosterlingen).³⁰ De vraag die zich dan opdringt is in hoeverre de rechten van de inheemse bevolking van een kolonie als Nederlands-Indië, die werd bestuurd door een kleine minderheid van Europeanen op basis van raciaal verschil, in de strafrechtspleging werden veronachtzaamd.³¹

5. Dissertatieonderzoek

Deze vraag bracht mij uiteindelijk bij het thema van mijn dissertatieonderzoek en brengt mij thans bij het eindpunt van de reis die begon bij het jubilerende wetboek. De komende jaren buig ik mij over de vraag in hoeverre de Nederlands-Indische gouvernementsstrafrechtspleging in overeenstemming met de destijds geldende fundamentele rechten en algemene beginselen functioneerde, zowel voor wat betreft wetgeving als rechtspraak.³² Deze vraag biedt de mogelijkheid om het materiële strafrecht en het strafprocesrecht voor de diverse bevolkingsgroepen te onderzoeken, zowel in theorie als praktijk. Voor dit multidisciplinaire onderzoek op het snijvlak van recht, geschiedenis en sociologie zal ik dankbaar gebruikmaken van de rijke collectie materiaal die de Universitaire Bibliotheken Leiden, de Koninklijke Bibliotheek, het Nationaal Archief en het Arsip Nasional Republik Indonesia bieden. De resultaten van dit onderzoek verwacht ik over enige tijd in mijn dissertatie te ontvouwen.

24 B.F. Keulen & G. Knigge, *Strafprocesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 1 en 8; P.A.M. Mevis, *Capita strafrecht. Een thematische inleiding*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2013, p. 186 en 240-241.

25 J. Fisch, ‘Law as a means and as an end. Some remarks on the function of European and non-European law in the process of European expansion’, in: W.J. Mommsen & J.A. de Moor (eds.), *European expansion and law. The encounter of European and indigenous law in 19th- and 20th-century Africa and Asia*, Oxford: Berg Publishers 1992, p. 32.

26 R. Cribb, ‘Legal pluralism and criminal law in the Dutch colonial order’, *Indonesia* 2010, nr. 90, p. 64.

27 Van den Doel, a.w., p. 236 en 242: in 1880 telde de Europese bevolkingsgroep ongeveer 60.000 personen, in 1930 was dat opgelopen tot ongeveer 240.000 personen.

28 Het zgn. concordantiebeginsel, zie art. 75 van het Regeringsreglement en art. 131 van de Indische Staatsregeling.

29 *Verslag van de commissie tot herziening van de staatsinrichting van Nederlands-Indië ingesteld bij gouvernementsbesluit van den 17en december 1918 No. 1*, Weltevreden: Landsdrukkerij 1920, p. 41-44.

30 P. Tjiook-Liem, *De rechtspositie der Chinezen in Nederlands-Indië 1848-1942. Wetgevingsbeleid tussen beginsel en belang* (diss. Leiden), Leiden: Leiden University Press 2009, p. 383-423, 528-529 en 618-620.

31 Naar M. Bloembergen, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië. Uit zorg en angst*, Amsterdam/Leiden: Boom/KITLV Uitgeverij 2009, p. 5.

32 www.narcis.nl/research/RecordID/OND1361160/Language/nl (geraadpleegd 2 november 2017).